

ազնիւ նիւթէ շինուած : Հռովմայ թանգարաններուն ընտրելագոյն հնութիւնները Ղըրիանոսի ամարաստունէն հանուածներն են . և ասով յայտնի կ'իմացուի՝ որ եթէ ինչպէս որ պէտք է փորուելու ըլլայ , անգին գանձեր դեռ անկէջ դուրս կ'ելլեն . թէպէտ և Վարակալա սկսած էր կողոպտել անոր ազնիւ մարմարիոններն ու յիշատակարանները , իսկ պղնձէ արձաններն ու խիստ երևելի նկարները Վոստանդիանոս և իր յաջորդները արևելեան կայսերութեան մայրաքաղաքը զարդարելու համար վերցուցած տարած են . և վերջը Տոտիլասի զօրքերը հոն բնակելով աւրեցին զայն՝ երբոր այս Վոթացոց թագաւորը Վիվոլին քանդեց . անկէ ետքը լոնգոբարտացիք Մոլփոսի առաջնորդութեամբ բոլորովին հիմնադատակ ըրին , և դեռ մինչև ցժ.Ձ դար Ղըրիանոսի ամարաստանը մարմարիոններովը գաճ կը շինէին : Լոնցմէ կըրնան երևակայել ընթերցողք թէ ինչ աստիճանի փառաւորութիւն և գեղեցկութիւն ունեցած պիտի ըլլայ այդ զուարճութեան տեղը , որն որ բոլոր հռովմէական ամարաստանց մէջ գերահազակեալն էր :

Ղըրիանոսէն վերջը կը յիշուի Վիոկղետիանոս , որ թագաւորութենէ հրաժարելէն ետքը Վաղմատիոյ Սալոնաքաղաքը քաջուած ատենը մեծ խնամքով ծաղկեցուց հոն մշակութիւնն ու ծաղկադարմանը . հոն ինքը անձամբ կը դարմանէր իր պարտէզը , և կ'ըսէր թէ թագաւորութիւնը ձգելէն ետքն էր որ սկսեր էր ապրիլ . և ինչուան կ'ըսուի թէ Սաքսիմիանոս երբոր կ'ուզէր բռնադատել զինքը որ երկրորդ անգամ թագաւորէ , Վիոկղետիանոս պատասխանաւ տեղ հրաւիրեց զինքը որ գայ իր Սալոնայի պարտէզները տեսնէ :

Պարտիզի սէրը շարժեց զհռովմայեցիս լսիայէն և լսիակէն բերելու յատալիա պտղոց ու ծաղկանց ամբաւ բազմութիւն մը . ինչպէս ծիրանը , դեղձը , նուռը , սալորն և ուրիշ պտուղներ , որոնց անուանակոչութիւններէն ալ

յայտնի կ'իմացուի թէ օտար աշխարհքներէն և թէ ուսկից բերուած ըլլաւ նին . ինչպէս ծիրանին Armeniaca կ'ըսեն , որովհետև հայաստանէն բերած են , ու դեղձին Persicum , որով կ'իմացուի թէ Պարսկաստանէն է : Իրենց մէջ շատ զարգացած էր որթի մշակութիւնը , անանկ որ այն ատենն որ ինչուան ութսուն տեսակ զինի կը համրուէր աշխարհիս վրայ , իրեքին երկուքէն աւելի զրեթէ խալիպէն կ'ելլէր :

Լնտոնինեանց բարեբաղդ դարուն ատենը հռովմայեցիք բոլոր խալիան պարտէզներով զարդարած էին . հռովմայ սահմանէն սկսեալ կ'երթար կը տարածուէր մինչև Վոսկանա , Վէապոլիս . և ոմանք ծովակներու մէջ , այլք ալ խալիոյ ստորին գետոցափունքները , ինչպէս որ անոնց մնացորդները յայտնի կը ցուցնեն : Բայց կայսերութեան աւթուրը Վոստանդնուպոլիս փոխուելէն վերջը՝ շուտով այն զբօսանաց տեղուանքը անպէտ միայնարաններ դարձան առանց իրենց տերանցը , ու անմշակ երեսի վրայ մնացին՝ և բարբարոսաց յարձակմունքներն ալ ու մասնաւորապէս գոթական պատերազմը վրայ հասնելով՝ բոլորովին փճացուցին հռովմայ ամարաստունները :

(ԳԻՏԻ ՀԱՐՈՒՆԱԳՈՒԻ)

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Երոտայի բնական և հետաքրքրական գիտելիքները : (Տես երես 265)

() վեռնեայ լեռները լողեր , Սեզէն և Սարժերիտ ըսուած լեռանց հաղորդակցութեամբը լսլեանց հետ միացած են , և իրենց առաջուց հրաբուխ ըլլալուն պատճառաւ Վաղղիոյ ամենէն աւելի հետաքրքրական լեռներն են : Վանդալ (բարձր 5,717 ոտք) և Բիւյ-Սարի (5,736 ոտք) լեռները բարձրագոյններն են . ասոնցմէ ետև Վուրլանտ , Բիւյ-տը-Սանսի , Բիւյ-Ֆեր-

րան, Բիւյ-Բելէ, Բիւյ-Սարէյլ և Բիւյ-տը-Տօմլեռները կու գան : Եւս գօտին ատենօք երկրիս ահաւոր գօտիներէն մէկն էր . որովհետեւ այն իր հրաբուխներուն բերնէն լաւայի գետեր, հրակէզ ժայռեր, մոխրոյ ու քարանց կոյտեր կը ժայթքէր, որոնք այսօրուան օրս պողաբեր և գեղեցիկ տեսարաններ ունեցող երկիր մը ձևացուցած են . գետնաշարժութիւններն ալ նոյն ատենը Վաղղիոյ երկիրը շարունակ կը դղրդէին : Հիմակուան օրս Վանդալի հովիտներն ու նոյն իսկ գագաթը ձոխ ու բեղմնաւոր արօտներ են՝ լի արջաւօք ու երկրագործներով : Ղամբաները այնչափ դժուարակոխ ու օձապտոյտ են, որ անկարելի է ճանապարհորդի մը առանց փորձ առաջնորդի առաջ երթալ : () րիյէաք քաղքէն անմիջապէս դուրս ճանապարհորդը պաղալ թէ սիւներ ու հատուածակողմներ կը տեսնէ . Վանդալ լեռան գագաթին վրայ ելլելով՝ այն մարած հրաբխին ընդարձակ բերանը կը մտնէ, որուն եզերքը լաւայէ և լեռան վեր նետած ուրիշ նիւթերէն ձևացած են և կրանիտեայ խարսխի մը վրայ կը յենուն . աւելի անդին Տողան հովտին մէջ՝ լաւայի կոյտ մը կը տեսնէ : 300 ոտք բարձրացած, որուն վրայ Սէն-Ֆլուր քաղաքը կը հանգչի : Բնկէց իջնալէն ետքը՝ կը մտնէ ճանապարհորդը խորածոր մը, որ Հուլմայեցւոց ատենէն ի վեր հռչակաւոր եղած է իր տաք ջրերուն համար, և ասիկայ է (Շօտ-Ի) կ պղտիկ քաղաքը : Բիւյ-Սարի լեռան մօտ հովիտներու, անձուկ անցքերու, հեղեղաց ու մայր ծառոց անտառներու լաբիրինթոսի մը կը հանդիպիս . կոնաձև գագաթներու բազմութիւն մ'ալ, որոնք ատենօք կը ծխային, Բիւյ-տը-Սանսի հրաբուխը կը պատեն : Սատուէ մը քիչ մը անդին խոռոչ մը կը տեսնես, որուն բացուածքը ձագառի ձևով է 100 ոտք տրամագծով . բայց չերևար թէ առաջուց հրաբուխ եղած ըլլայ . ասոր մէջը 40 ոտք խորութեամբ խորխորատ մը կայ, որ 6 ոտքի բար-

ձրութեամբ խիստ պաղ ջրով լեցուն է . հոնտեղի բնակիչները կը կարծեն որ այդ խորխորատը Բաւլէն լճին հետ հաղորդակցութիւն ունի :

Բաւլէն լիճը անուանելէն ետքը՝ կ'արժէ որ հոս վրան համառօտ նկարագրութիւն մը ընենք . որովհետեւ () վեռնայ լեռանց զարմանալիքներէն մէկն է : Բնիկայ Սոն-տ' () ր կամ Տօր Ըսուած լեռանց մէկուն գագաթին վրայ է՝ հին հրաբխի մը բաժակին մէջ . դալարագեղ զուարթ բլուր մը, որ 125 ոտք բարձրութիւն ունի, եզերքին չորս դին կը պատէ : Եւս բլուրը լաւայէ ձևացուած է, և լճին ջրերուն անդադար արտաշնչութիւնը շատ կը բեղմնաւորէ զանիկայ : Արբոր հրաբուխը ռաւաչելով դուրս կը հոսէր եռացեալ լաւան, բերնին շրջապատին մէկ կողմը պատուեր է, և այն բացուածքէն՝ ուսկից առանց արգելքի լաւան կը թափէր, դեռ հիմա ալ լճին ջրերը վար կը հոսեն : Ի իճը 280 ոտք խորութիւն ունենալով՝ ոչ եղէգն և ոչ ուրիշ ջրային տունկեր կը գտնուին մէջը . յստակ է ջուրը, թէպէտ և խորութիւնը սեկակ կը ցուցնէ . մասնաւոր աղբիւր մը չերևար որ ունենայ, և միշտ նոյն հաւասար բարձրութեան վրայ կենալուն՝ առաւելած ջուրը մեղմիկ հոսանքով թափելով, Վուզ Ըսուած գետակը կը ձևացնէ : Բաւլէն լճին մօտ՝ Սինէյրէ լեռան վրայ ուրիշ լիճ մը կայ, որ նմանապէս հրաբխի բաժակ մը կը լեցնէ և ուսկից ամենեւին չզեղանիր : Եւս լեռանց գագաթներէն գեղեցկագուարթ հովիտներ և պողաբեր խմաններ երկիրը կը տեսնուին, որ Բովերնեանց՝ դրախտն էր : Բիւյ մը առաջ երթալով կը հասնիս Վաթիք Ըսուած տեղը . ասիկայ կիրճ մըն է լաւայով լեցուն, որուն յատակը կ'իջնայ սեւ ու խոր անդունդներու մէջ, ու հոն ձիւնը () գոտոս ամսուն մէջն ալ դեռ դիզուած կը կենայ առանց հալելու : Եւս լեռուն մէջ

1 Արվերնեանք կ'ըսուէր այն հին Ժողովուրդը, որ կը բնակէր այս երկիրը :

մնացած տեղուանքը խոտ բուսած է , բայց քիչ ու տկար . և այն դժուարուտ տեղերն , ուր մարդ չհամարձակիր ոտք դնելու , հոն շատ անգամ հովիւներ կը տեսնես , որ չուանէ մը կախուած՝ կը կտրեն այն կարծր խոտերը :

Սանսի լեւան գագաթներէն Տօր գետը կը թափի , որուն անուամբ կը կոչուին այն լեռներն՝ ուսկից ինքը իր աղբիւրը կ'առնու . այս գետին ջուրերը ընդարձակ և ուղիղ պատառուածքէ մը սահանօք կը գահավիժին հովտի մը խորը , որ բաց 'ի եղէնեաց մթնադոյն տերէններէն ուրիշ կանաչութիւն չու- նի : Ուրիշ 160 ոտք բարձրութեամբ սահանքով մը Տոնեք գետը Տօրի հետ միանալով՝ Տօրտոնեք գետը կը ձևանայ : Տօր լեռները դեռ իրենց հին հրաբուխ ներուն մէջ աղբիւրներ ունին , ուսկից ջերմ հանքային ջրեր կը բղխեն , որոնք հիւանդութեանց շատ օգտակար են :

Թէ Ռիւ-տը-Տօմ և Թէ Տօր լե- րանց մէջ շատ հին հրաբուխներ կան , որոնք ինչպէս վերն ըսինք՝ երկայն ու զօրաւոր դրդմունքներէ պատճառած են : Ռիւ-տը-Տօմ լեւանց գագաթնե- րուն վրայ վաթսուն շիջեալ հրաբուխ- ներու բաժակներ դեռ կը տեսնուին . այս լեւանց մէջ Ռիւ-տը-Վարտեւա ը- սուած լեռը ժայթքեր է իր բաժակէն այն անհատնում լաւայի կոյտը , որ ե- րեք փարսախ ընդարձակութեամբ տա- րածուած է :

Այս հրաբուխներու գօտին ինչուան հին Վիլարէ երկիրը կ'երթայ , ուր շատ հրաբխային մնացորդներ կը տեսնուին : Ասոնց մէջ յիշենք Սէն-Լէօէրի բաժա- կը , որ Ռոտէլ գետոյն ափանցը վրայ կ'իյնայ և ածխային կազ կ'արտաշնչէ . — Էնվարի լեռը , որուն վրայ հիւսի- սային կողմէն որ նայելու ըլլաս , 600 ոտք երկայնութեամբ պազալթէ սեանց շարք մը կը տեսնես . — Հսկայից Թում- բը , որ Վոլան գետին ափանցը երկայ- նութեանը վրայ ձգուած պազալթէ հա- տուածներու կոյտ մըն է . — Հսկայա- ձև սիւներէ ձևացած մեծակառոյց Թումբն , որ Վոլումպիէ գեղին մօտ է .

— Վաթիւք կրճին գեղեցիկ սահանքը , որ 500 ոտք բարձրութեամբ լաւայի կտորուանքներով ծածկուած կրանի- տեայ ժայռէ մը կը գահավիժի . — Վալ- լոնի այրերը , որ իրենց բիւրեղացեալ քարացմանցը համար անուանի են . — Բրազոնգուք լեւան բաժակը , որ Սիջ- երկրական ծովուն երեսէն չափելով 1,000 մեդր բարձր է : Օսնց կ'ընենք հոս համառօտութեան համար յիշելու այնչափ ուրիշ այս տեսակ տեսարաննե- րը , որ այն տեղերը կը հանդիպի ճանա- պարհորդը :

Ղինեւոյի լճէն անդին՝ հիւսի- սային արեւմտեան կողմէն Ալպեան լեռ- ներէն կը բաժնուի Սիւրա լեւանց ճիւղը , որոնցմէ ետև Վոթ լեռները կու գան : Տօլ ու Ուրգիւլէ լեռները , որ Սիւրայի բարձրագոյն գագաթներն են , 5,700 ոտք բարձրութենէ աւելի ունին : Վոթ լեւանց բարձրագոյն գա- գաթն է Վիգ-տ' Ուր ըսուած լեռը , որ 4,308 ոտք է : Սիւրա լեւանց աւե- լի բարձր գագաթներուն վրայ տարուան կէսը ձեւամբ ծածկուած է . անկէց քիչ մը ցած՝ նոճի և գիհի՝ ծառերը կը բուս- նին . իսկ ալ վարերը բերրի հովիտներ կը տեսնես : Սիւրա և Վոթ լեռները աւելի գեղեցիկ քան Թէ ահաւոր տե- սարանօք կը միանան իրարու հետ . ի- րենց ժայռերն ու սահանքները և այլ տեսարանները իրենց փոքրկութեանը համեմատ են , և ուրիշ բարձրագոյն լե- րանց տեսարաններուն պզտիկ օրինակ- ներն են :

Ալպեանք իրենց ընթացքը շարունա- կելով՝ կը ձևացնեն Ս . Կոդարտոս լեռները , Հելուետական , Հոգիկեան կամ Վիրոլոյի գօտիները և հարաւային փոքրագոյն Հոգիկեանները , Կոռի- կեանք (Աստրիոյ մէջ) , Կառնիու- լեանք և Գուլեանք (Իւրիկէի և Խուուադաց երկրին մէջ) . վերջապէս Հերկինիա — Կարպաթեան լեռները , որոնք մէկ կողմէն Թրակիոյ մէջ Պալ- քան կամ Հեմուս լեւանց հետ կը միանան ,

մէկալ կողմէն լ'առէն լեռներով լ'առէն հետ . անհուն գօտի մը , որ իր աժանմունքներովը կը տարածուի ինչպէս Պոլնիա , Սենկարիա , Շլեզիա , Սիլեզիա , Սաքսոնիա , և կ'երթայ Վաղդիոյ հիւսիսային արեւմտեան գաւառներուն մէջ կը լմննայ , ուր Սիլեզիոյ հետ կը միանայ : Լ'յս լեռանց լեռաւոր գեղեցկութիւնները ըստ պատւաճ տեղւոյն կը նկարագրենք :

ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ

Կենաց Սրբազան Շարարը : — Շիկ-շանկ :

Չինացւոց կրօնական հանդէսներուն մէջ երեւելի է իրենց սրբազան հաւարուած շաբաթը , որ մեր Հոգիս ամուսն մէջ կ'իյնայ ու տասը օր կը տևէ :

Լ'առջին օրը Քայ-Եաթ կ'ըսուի , որ լ'առջնոց օրըսել է : Լ'յս հանդիսի վախճանն է յիշատակել թէ թուղենները հարդուս համար պատուական կերակուր ինն են . նոյն օրը ամենեւին մեղէն չեն ուտեր , և աւելի օրինապահները՝ նիստ ծով կը բռնեն : Իսկ նոյն օրուան արտաքին արարողութիւնն է աւելներն ու զանգակները մէջտեղէն վերցնել պահել :

Երկրորդ օրը Շա-Եաթ կ'ըսուի , որ սել է Շներու օր : Չինացւոց մէջ ներու վրայ զարմանալի սէր մը կայ . առանձին արուեստաւորներ ալ կան որ շանց համար դագաղ կը շինեն , որ երբ սատկին՝ փառաւոր հանդէսով մէջը դնեն թաղեն : Երբեք թէ իրենց մեծ իմաստուններէն մէկը շան մը ձեռքով աւազակներու ձեռքէն խալըսեր է եղեր . անոր համար է թերեւ , որ այսպիսի պատիւ տալէն վերջը՝ մեծ ախորժով ալ շան միսը կ'ուտեն Չինացիք :

Երրորդ օրը Խէ-Եաթ կ'ըսուի , այսինքն Սրբերու օր : Սրբին մէկը ատենաօր մեծակշիռ ձեռագիր մը կրակէն ա-

զատելուն համար այս տօնախմբութիւնը հաստատուել է : Լ'յս օրս ամենեւին խոզի միս չեն կրնար ուտել , ուր որ տարին տասուերկու ամիս ցորեկուան ձաշերնին առանց խոզեղէնի չանցնիր : — Կապկի մը համար ալ կը պատմեն թէ եւրոպացւոյ մը քովէն մեծայարգ ձեռագիր մը դուրս հաներ է եղեր , ուսկից որ եւրոպացին 24 տաւեր գողցեր՝ ու անկից շիներ է Եւրոպիոյ լեզուաց այբուբենը : Լ'յս ստայօդ ու սգիտական առասպելէն կրնայ իմացուիլ թէ ինչ աստիճանի ունայնասէր ու պարծենկոտ են Չինացիք , և թէ ինչպիսի նուաստ համարմունք ունին նոյն իսկ եւրոպացի ազգաց վրան ալ : Իսկ կապկին վրան մեծ բաներ կը պատմեն Չինացիք . կ'ըսեն թէ կապկները մարդուս պէս կը բնան եղեր խօսիլ , բաւական է որ ուզենան : Իրաւ որ ցաւելու բան , որ դեռ օր մ'ալ չէ եղած՝ որ ասոնց ախորժը գայ ունեցած կարողութիւննին գործածելու : — Երբ տղայ մը ծաղիկ հանէ , ծնողքը մեծ փութով մը կը վազեն խոզ մը կը տանին մերձակայ տաճարներէն մէկը , ու մեծ ջերմեւանդութեամբ մը վրան խնամք կը տանին , կը պազեն , կը փայփայեն , և ուխտեր , նուէրներ կը խոստանան գարշելի կենդանւոյն : Չինացւոց աւելորդապաշտութեանցը չափ չկայ :

Չորրորդ օրուան Եա-Եաթ կ'ըսեն , որ Սիսարաց օր կը նշանակէ : Լ'յս օրուան տօնս Բա-Բա-Վէն-հա-հովուին նուիրուած է , որ մեծ աղբատութեամբ ասրեր է եղեր . կերածը միայն խոտեղէն , ու ինքը ծառի կեղևէ հագուստներ հագնելով՝ ոչխարի բրդէն զգեստ շինելը մարդկանց սովորեցուցեր է :

Չինգերորդ օրը Նի-Եաթ , այսինքն Սովուց օր ըսուածն է : Սովուն մէկը կորսուած տղայ մը իր կաթովը կը մեծցնէ . տղան վերջէն Գա-Եաթ կամ իշխան ըլլալով՝ տաճար մը կը կանգնէ իր բարերար կենդանւոյն . ասկէ կը սկսի այս օրուանս խորին ջերմեւանդութիւնը : Չինացւոց մէջ մարդ կայ որ ամենեւին կովու միս բերանը չառ-